

Πολιτικό έγκλημα και Τρομοκρατία: Δύστροπες σχέσεις και μεταλλάξεις

Οι δύο έννοιες του τίτλου είναι απολύτως οικείες στην τρέχουσα γλώσσα, καθώς συχνά οι πολίτες ή και τα μέσα μαζικής επικοινωνίας προσφεύγουν σ' αυτές, προκειμένου να χαρακτηρίσουν μία ενέργεια, ένα φαινόμενο, ή και ένα πρόσωπο με τον ένα τρόπο ή τον άλλο. Συχνά, τη μία φορά με τον ένα τρόπο και άλλη φορά με τον άλλο, ακόμη και αν η συμπεριφορά που κάθε φορά χαρακτηρίζεται είναι εξωτερικά πανομοιότυπη. Ουσιαστικά, πρόκειται για την κοινότοπη διατύπωση/ διαπίστωση ότι «ο τρομοκράτης για τον ένα, είναι εθνικός ήρωας για τον άλλο» (π.χ. αγωνιστές της ΕΟΚΑ στον αγώνα τους κατά των Βρετανών στην Κύπρο τη δεκαετία του 1950). Εδώ έγκειται και η δυσκολία της σαφούς εννοιολογικής σύλληψης του περιεχομένου των δύο εννοιών, έτσι ώστε να δυσχεραίνεται εξαιρετικά η απόπειρα μεταξύ τους συγκρίσεων, ο προσδιορισμός διαφορών και ομοιοτήτων, και τελικά η ίδια η επιχείρηση δόκιμων κανονιστικών ρυθμίσεων.

Πράγματι, αναζητώντας τη γενεαλογία των δύο εννοιών στη διαδρομή δύο περίπου αιώνων πολιτικής και δικανικής ιστορίας στην Ευρώπη, ιχνηλατώντας τις δυσκολίες στη σύλληψη των μεταξύ τους ειδολογικών συνάψεων, επιχειρώντας την τοποθέτησή τους στον άξονα των αξιών ενός διακριτού ευρωπαϊκού νομικού πολιτισμού και πολιτικού κεκτημένου, γίνεται αντιληπτό ότι το εννοιολογικό περιεχόμενο τους χαρακτηρίζεται από εξαιρετική ρευστότητα, ευρισκόμενο υπό συνεχή διαπραγμάτευση στην ιστορική κίνηση των κοινωνιών και τη διαμόρφωση του αντίστοιχου θεσμικού εποικοδομήματος. Σύμφωνα με μία επιτυχή σύνοψη της εγγενούς δυσκολίας ως προς τη διάκριση των δύο εννοιών και ιδίως την αποσαφήνιση του εννοιολογικού περιεχομένου του πολιτικού εγκλήματος :

« Οι ορισμοί βρίθουν, οι νόμοι (και η νομολογία) περισσεύουν, οι ιστορικές αιτίες διαφέρουν, οι θεωρίες έρχονται και επανέρχονται, οι πολιτικές ερμηνείες εξαρτώνται και συναρτώνται από τη θέση του κάθε συγγραφέα[...] η έννοια και το κριτήριο της στάθμισης μέσων- σκοπού και της προσφορότητας των μέσων ή η διερεύνηση των εσώτερων κινήτρων (φρονήματος;) του δράστη (ως πολιτικών ή μη) ή ακόμη και οι ιδιότητες των θυμάτων ταλανίζουν τους ειδικούς και έχουν γίνει αντικείμενο κριτικής [...]Τα πάντα μοιάζουν ρευστά. Και είναι αλήθεια» (Πανούσης, 2007, σ. 133-134).

Ταυτόχρονα, αποτελεί μάλλον κοινό τόπο ότι η έννομη τάξη αλλά και η κοινωνική αντίληψη πιστώνουν διαχρονικά με εν γένει θετικό πρόσημο την έννοια του πολιτικού εγκλήματος, ενώ αντίθετα, συστηματικά και περίπου προγραμματικά, απαξιώνεται δικαιοπολιτικά το φαινόμενο της τρομοκρατίας, χωρίς όμως ο νομοθέτης να επιδεικνύει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη σαφή μεταξύ τους διάκριση και οριοθέτηση.

I- Η «Γενεαλογία» του πολιτικού εγκλήματος

Ας πάρουμε τα πράγματα από την αρχή. Η έννοια του πολιτικού εγκλήματος ως ιδιαίτερη μορφή εγκληματικότητας σε διάκριση από την κοινή, υπό την έννοια της διαφορετικής (ευνοϊκότερης κατά τεκμήριο) ποινικής μεταχείρισης του δράστη, καθιερώνεται στο γαλλικό συνταγματικό χάρτη του 1830, όπου ορίζονται ως αρμόδια για την εκδίκαση των πολιτικών εγκλημάτων τα ορκωτά δικαστήρια (Λοβέρδος, 1988, σ. 66 επ)ⁱ. Μάλιστα, συναφής νομοθεσία καθόρισε ποια εγκλήματα θεωρούνται πολιτικά, όπως και τις προβλεπόμενες ποινές για τη διάπραξη τουςⁱⁱ. Μία τέτοια όμως αντίληψη και απόπειρα κανονιστικής παγίωσης «ειδικής κατηγορίας» εγκλημάτων ως διαχρονικά «πολιτικών» εγκλημάτων παρίσταται αμφιλεγόμενη, καθώς θα ισοδυναμούσε με την τυποποίηση διαχρονικών χαρακτηριστικών στην έννοια της «πολιτικής», αγνοώντας την εξ ορισμού κοινωνικοπολιτική αστάθεια κατά την εξέλιξη των κοινωνιών και των κρατών. Ως εκ τούτου, φαίνεται να αποτελεί κατ' αρχήν εύλογη επιλογή του εκάστοτε συντακτικού νομοθέτη να διακρίνει τον « ευγενή εγκληματία», εξασφαλίζοντας πρώτα απ' όλα τη φυσική του ύπαρξη με την απαγόρευση της επιβολής της θανατικής ποινής. Επίσης, τιμώντας με την προνομιακή του μεταχείριση την αντιπαλότητα του πολιτικού εγκληματία προς θεσμούς ενδεχομένως παρωχημένους, που εμποδίζουν την περαιτέρω ανάπτυξη των κοινωνιών, αναγνωρίζοντας με τον τρόπο αυτό την ιστορικότητα και τη σχετικότητα της έννοιας. Από την άλλη όμως πλευρά, η απουσία κάθε ορισμού επιτρέπει στους κοινωνικο- πολιτικούς συσχετισμούς στο πραγματικό κοινωνικό πεδίο να έχουν τον τελευταίο και καθοριστικό λόγο ως προς τις εννοιολογικές εξειδικεύσεις κατά την εφαρμογή των νομικών κανόνων, πράγμα που φαίνεται να αντίκειται σε βασικές αρχές ενός «πραξοκεντρικού» δικαιοκρατικού ποινικού συστήματος.

Οι ρυθμίσεις του ελληνικού Συντάγματος

Αυτή τη λύση της ανάδειξης του «πολιτικού εγκλήματος» σε δικαιική κατηγορία, χωρίς όμως να εξειδικεύει στο ελάχιστο το α priori περιεχόμενο της, επέλεξε πάγια ο Έλληνας συντακτικός νομοθέτης ήδη από το Σύνταγμα του 1844 (άρθρο 93) μέχρι και την τελευταία αναθεώρηση του ισχύοντος Συντάγματος 1975/1986/2001. Συγκεκριμένα, στο άρθρο 97 παρ. 1 Σ. ορίζεται ότι τα πολιτικά εγκλήματα δικάζονται από μικτά ορκωτά δικαστήρια. Επίσης, το άρθρο 47 παρ. 3 Σ. προβλέπει ότι: «Αμνηστία παρέχεται μόνο για πολιτικά εγκλήματα...». Μάλιστα, στο Σύνταγμα ρυθμίζονται ιδιαίτερα το ζήτημα της δίωξης για το «σφετερισμό της λαϊκής κυριαρχίας» (άρθρο 120 παρ 3 Σ) όπως και η ευθύνη για «εσχάτη προδοσία» του Προέδρου της Δημοκρατίας (άρθρο 49 παρ 1 Σ) , αντιδιαστέλλοντας κατά συνέπεια αυτά τα ad hoc «πολιτικά εγκλήματα» από τη γενική έννοια του πολιτικού

εγκλήματος, που, όπως είδαμε, προβλέπεται σε άλλα, απολύτως διακριτά άρθρα του Συντάγματος.

Συνέπεια της διάκρισης των εγκλημάτων σε πολιτικά και κοινά είναι η διαφορετική ποινική μεταχείριση των δύο κατηγοριών εγκληματιών. Σημαντικότερη διαφορά υπήρξε η θεμελιώδης – πρακτικά και συμβολικά- κατά το παρελθόν απαγόρευση της επιβολής της θανατικής ποινής σε δράστη πολιτικού εγκλήματος, πράγμα που δεν ισχύει πλέον μετά την κατάργηση εν γένει της πρόβλεψης επιβολής της θανατικής ποινής για οποιοδήποτε έγκλημα. Ως εκ τούτου, η διαφοροποίηση του πολιτικού από τον κοινό εγκληματία περιορίζεται πλέον σε τέσσερις ειδικότερες περιπτώσεις, ως εξής :

Στην πρόβλεψη που αναφέραμε ότι τα πολιτικά εγκλήματα υπάγονται στη δικαιοδοσία των μικτών ορκωτών δικαστηρίων, τα οποία και αποτελούν τον «φυσικό δικαστή» για την εκδίκαση τους (άρθρο 8 Σ). Επίσης, στη δυνατότητα χορήγησης αμνηστίας με αυξημένη πλειοψηφία της Βουλής, όπως ήδη σημειώσαμε. Στην απαγόρευση της έκδοσης αλλοδαπού που διώκεται για πολιτικά ή συναφή εγκλήματα, ή σύμφωνα με το Σύνταγμα του 1975 «για τη δράση του υπέρ της ελευθερίας» (άρθρο 5 παρ 2β Σ, 438 περ γ ΚΠΔ). Τέλος, στην απαγόρευση της δίωξης βουλευτή για πολιτικά εγκλήματα κατά το χρονικό διάστημα από τη διάλυση της βουλής στην οποία ήταν μέλος μέχρι την ανακήρυξη των βουλευτών της επόμενης βουλής (άρθρο 62 παρ 1β Σ).

Αυτή η επιλογή του Έλληνα νομοθέτη για τη συνταγματική αναγνώριση του «πολιτικού εγκλήματος» με εντελώς αόριστο όμως τρόπο, προκάλεσε έντονες διαφωνίες, αντιπαραθέσεις ή και συγκρούσεις ιδίως από τον Μεσοπόλεμο και εντεύθεν, καθώς εκ των πραγμάτων τα κριτήρια για τον χαρακτηρισμό ενός εγκλήματος ως «πολιτικού» ή μη αφέθηκε στη δικαστηριακή νομολογία και πρακτική, μοιραία υποκείμενη στις θεσμικές στρεβλώσεις της νεότερης ελληνικής πολιτικής ιστορίας. Επισημαίνεται ειδικότερα ότι δεν υπήρξε ούτε μία περίπτωση εκδίκασης πολιτικού εγκλήματος από δικαστήριο με ενόρκους, καθώς είτε τα συναφή εγκλήματα εκδικάζονταν δυνάμει ειδικών νόμων και ειδικών διατάξεων από στρατιωτικά δικαστήρια και Εφετεία τακτικών δικαστών, είτε οι πολιτικοί αντίπαλοι υπάγονταν σε μέτρα διοικητικού χαρακτήρα, χωρίς τα δικαστήρια να αμφισβητούν τη συνταγματικότητα τέτοιου είδους «παρασυνταγματικών» κανόνων και ρυθμίσεων, μάλιστα κατά «πάγια νομολογία», ιδίως κατά τη μετεμφυλιοπολεμική περίοδο (Αλιβιζάτος, 1983 · Δρόσος, 1996).

Θεωρίες και Νομολογία

Έχοντας έτσι τα πράγματα, διαμορφώθηκαν στην ιστορική διαδρομή τρεις βασικές κατηγορίες θεωριών, κατά την ερμηνευτική απόπειρα του προσδιορισμού της έννοιας του

πολιτικού εγκλήματος σε διάκριση από το λεγόμενο «κοινό έγκλημα» (Καμινάρης, 1979· Μπελαντής, 2004· Λοβέρδος, όπ.π.). Αυτές είναι:

α) Η αντικειμενική θεωρία που διακρίνεται περαιτέρω στη στενά αντικειμενική θεωρία που προσλαμβάνει ως πολιτικό έγκλημα μόνο την άμεση επιβουλή του πολιτεύματος, και στην ευρεία εκδοχή της, η οποία αναγνωρίζει τον πολιτικό χαρακτήρα εγκληματικών ενεργειών που προσβάλλουν τα κάθε είδους πολιτικά έννομα αγαθά (όχι μόνο το πολίτευμα αλλά και τη δημόσια τάξη και τα εν ευρεία εννοία κρατικά έννομα αγαθά).

β) Η υποκειμενική θεωρία που αποβλέπει στα κίνητρα και τους σκοπούς του δράστη. Και αυτή επίσης νοείται υπό δύο εκδοχές, την υποκειμενικά «στενή» και την «ευρεία», σύμφωνα με την οποία είναι πολιτική η εγκληματική δραστηριότητα που έχει σκοπό την προσβολή κάθε πολιτικού εννόμου αγαθού.

γ) Τέλος, η μικτή θεωρία που απαιτεί ταυτόχρονα τη συνδρομή του ανατρεπτικού σκοπού και την προσβολή οποιουδήποτε πολιτικού εννόμου αγαθού.

Από την άλλη πλευρά, η νομολογία των ελληνικών δικαστηρίων δεν έχει να επιδείξει ιδιαίτερη ποικιλία νομικού προβληματισμού ή ενδιαφέρουσες νομικές σκέψεις για τον χαρακτηρισμό εγκλημάτων ως πολιτικών ή μη. Σε γενικές γραμμές έχει υιοθετήσει την στενά αντικειμενική θεωρία, σύμφωνα με την οποία για την αναγνώριση του πολιτικού χαρακτήρα απαιτείται η διαπίστωση πράξεων που προσβάλλουν άμεσα το κράτος ή τείνουν με τρόπο άμεσο στην ανατροπή του πολιτεύματος. Χαρακτηριστική είναι η διατύπωση στην υπ' αριθμ. 780/14-3-2003 παρεμπόμπουσα (περί αρμοδιότητας) απόφαση του Γ Τριμελούς Εφετείου Κακουργημάτων Αθηνών, στη δίκη της οργάνωσης «17 Νοέμβρη»:

«Κατά τη γενικώς κρατούσα νομολογία των ελληνικών δικαστηρίων, η οποία στοιχείται προς τη διδασκαλία της «αντικειμενικής θεωρίας», ως πολιτικό έγκλημα νοείται εκείνο που απευθύνεται αμέσως κατά της πολιτείας και τείνει στην ανατροπή ή αλλοίωση της «καθεστηκυίας» τάξης που υπάρχει σύμφωνα με το ισχύον πολίτευμα ...» (φύλλο 114, Ποιν Χρ 11, 2004, σ. 993 επ).

Αυτή η δικανική ερμηνευτική ρηχότητα , πέραν των άλλων, οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στο γεγονός ότι η νεότερη νομολογία (μετά τη Μεταπολίτευση) έχει κυρίως διαμορφωθεί με αποφάσεις επί υποθέσεων έκδοσης αλλοδαπών, εκζητουμένων για εγκληματικές πράξεις στις χώρες τους, οι οποίοι επικαλούνταν τον πολιτικό χαρακτήρα της δράσης τους , έτσι ώστε εξ αντικειμένου η σχετική απόφαση να σχετίζεται και με τις διεθνείς σχέσεις της χώρας, δηλαδή με άμεσες πολιτικές σκοπιμότητες και διεθνείς συσχετισμούςⁱⁱⁱ.

Ως εκ τούτου, η εν πολλοίς αβασάνιστη και με τρόπο επιφανειακό επίκληση της στενά αντικειμενικής θεωρίας από τα ελληνικά δικαστήρια, δεν έχει επιτρέψει τη διαμόρφωση μίας συνεκτικής νομικής επιχειρηματολογίας που να πείθει ότι πράγματι οι δικαστές υπήγαγαν τα πραγματικά περιστατικά στην κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα, χωρίς να αλλοιώνουν το ρυθμιστικό πεδίο εφαρμογής του νόμου. Παρά

ταύτα, έχουν υπάρξει και δικαστικές αποφάσεις που κατ' εξαίρεση υιοθετούν την υποκειμενική- μικτή θεωρία για το πολιτικό έγκλημα. Πολύ χαρακτηριστική είναι η υπ' αριθμ. 12,13/1976 ΕφΑθ για την περιώνυμη «υπόθεση Πόλε», η οποία δεν έκανε δεκτή την έκδοση του εν λόγω Γερμανού πολίτη στην ΟΔΓ, με το σκεπτικό ότι η δράση του εκζητουμένου «εν όψει των ελατηρίων, του σκοπού που επιδιώχθηκε και της φύσης των δικαιωμάτων που προσβλήθηκαν στρέφεται κατά της πολιτικής οργάνωσης του κράτους και τείνει στην ανατροπή ή αλλοίωση της καθεστηκυίας τάξεως» (ΠοινΧρ, 1976, σ. 659 επ)^{iv}. Το ίδιο ουσιαστικά σκεπτικό επαναλαμβάνεται και σε άλλες (λίγες) ανάλογες αποφάσεις, όπως στην υπ' αριθμ 2/1998 ΣυμβΕφ (Υπεράσπιση, 1998, σ. 568 επ)^v. Αυτές όμως οι «παρεκκλίσεις» δεν αναιρούν τον κανόνα ότι η πάγια στάση και προσέγγιση των Ελλήνων δικαστών, ιδιαίτερα σε περιπτώσεις εκζητουμένων «τρομοκρατών», προσδιορίζεται κατά κύριο λόγο από ερμηνευτική στενότητα κριτηρίων και σταθμίσεις σκοπιμότητας.

Οι αδυναμίες των θεωριών που έχουν επικρατήσει και κυρίως η επιφανειακή τους πρόσληψη και η συμβατική- μηχανιστική επίκληση τους από τη νομολογία, έχουν οδηγήσει κάποιους θεωρητικούς στην απόπειρα διαμόρφωσης πιο σύνθετων και πειστικών ερμηνευτικών σχημάτων για τον προσδιορισμό της νομικής έννοιας του πολιτικού εγκλήματος, λαμβάνοντας περισσότερο υπόψη τη δικαιοκρατική παράδοση και την πολιτική και κοινωνική πραγματικότητα. Ειδικότερα, η «θεωρία του πολιτικού εγκληματία» συνδυάζει τη φύση της εγκληματικής συμπεριφοράς με το ίδιο το εγκληματικό υποκείμενο, θέτοντας ως κριτήρια την ύπαρξη de facto πολιτικού σχηματισμού, την ένταξη των εγκληματικών ενεργειών στην ανατρεπτική πολιτική δράση, την αναλογικότητα της εγκληματικής δράσης με τους πολιτικούς σκοπούς (Λοβέρδος, όπ.π, σ. 88 επ). Ο Μανωλεδάκης, επισημαίνει , μεταξύ άλλων, την ιδιαίτερη σημασία της άμεσης λογικής αντιστοιχίας των πράξεων με το κίνητρο, που πρέπει να διαπιστώνεται κάθε φορά ad hoc από τα δικαστήρια (2002). Έχει επίσης υποστηριχθεί ότι μία ορισμένη εκδοχή της μικτής θεωρίας, δηλαδή ο συνδυασμός της ευρείας αντικειμενικής θεωρίας με την ύπαρξη και πολιτικών κινήτρων ανταποκρίνεται στη συνταγματική έννοια του πολιτικού εγκλήματος (Μπελαντής, 2004, σ. 350 επ) .

Άλλοι θεωρητικοί – με μεγαλύτερη έμφαση στη πολιτική θεωρία και πολιτική κοινωνιολογία- προτείνουν ως κριτήριο διάκρισης τη συντρέχουσα σώρευση συγκεκριμένων προϋποθέσεων , όπως η ύπαρξη οργανωμένης ομάδας, το περιεχόμενο του πολιτικού προγράμματος και ο τρόπος δράσης (Καρύδης, 2005, σ. 231 επ), είτε τη σωρευτική διαπίστωση στοιχείων με ουσιαστικά πολιτικό περιεχόμενο ως μαχητό τεκμήριο αναγνώρισης πολιτικής εγκληματικότητας (Πανούσης, όπ.π, σ.135 επ). Έχουν τέλος επισημανθεί, με βάση τη νομολογία των δικαστηρίων αλλά και ορισμένες διακρατικές συμβάσεις, τρεις ελάχιστες προϋποθέσεις, οι οποίες προτείνονται για την ερμηνευτική συμπλήρωση του καθιερωμένου ορισμού περί πολιτικού εγκλήματος: ο δράστης να ελαύνεται στην εγκληματική ενέργεια από

αίτια «μη ταπεινά», οι ενέργειες του δράστη να μη στρέφονται εναντίον τρίτων αθώων προσώπων, και, τρίτον, οι ενέργειες του δράστη να γίνονται «υπέρ της ελευθερίας» (Κουράκης, 2002, σ. 1650 επ)

Συμβολή στον εξανθρωπισμό του ποινικού συστήματος

Ανεξάρτητα όμως από τις θεωρητικές επεξεργασίες και διαφωνίες ή τη δικαστηριακή πρακτική που έχει καταλυτική επίδραση επί του θέματος, ενδιαφέρον παρουσιάζει η διαπίστωση ότι η δικαιοσύνη αναγνώρισε τον «πολιτικό εγκληματία» και η επεξεργασία μιας προνομιακής μεταχείρισης του στην ελληνική και εν γένει την ευρωπαϊκή έννομη τάξη, είχε αντανάκλασεις και στην εξέλιξη της συνολικής αντεγκληματικής πολιτικής, ιδίως μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι ρυθμίσεις που υλοποιούσαν την αντίληψη για την ανάγκη ευνοϊκότερης μεταχείρισης του πολιτικού εγκληματία από τον ομόλογο του δράστη του κοινού ποινικού δικαίου, τελικά αποκρυσταλλώθηκαν από την πολιτεία ως κατευθυντήριες αρχές για τη μεταχείριση όλων των εγκληματιών. Συνοψίζουμε κάποια κρίσιμα στοιχεία της διαφοροποιημένης μεταχείρισης του πολιτικού εγκληματία που τελικά βρήκαν εφαρμογή και σε κάθε εγκληματία:

- Η απαγόρευση της επιβολής της θανατικής ποινής για όλα τα εγκλήματα.
- Ο ορισμός των ορκωτών δικαστηρίων ως «φυσικού δικαστή» όλων των κατηγορουμένων για κακουργήματα πολιτών.
- Η καθιέρωση ανώτατου χρονικού ορίου για την προφυλάκιση κάθε κατηγορούμενου πολίτη.

Διαπιστώνουμε κατά συνέπεια, ότι η ευαισθησία της έννομης τάξης έναντι του «ευγενούς» πολιτικού εγκληματία σε διάκριση από τον ιδιοτελή δράστη κοινού εγκλήματος, συνέβαλε και σ' ένα γενικότερο εξορθολογισμό/ εξανθρωπισμό του συστήματος ποινικής καταστολής. Αυτή η προσαρμογή της αντεγκληματικής πολιτικής στην ηπιότερη και ανθρωποκεντρική μεταχείριση του εγκληματία εν γένει, οφείλεται στην επικράτηση στη Δ. Ευρώπη κατά τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες ενός φιλελεύθερου μοντέλου καταστολής, το οποίο επιχειρεί τη σύνθεση της καταστολής του εγκλήματος με την κατοχύρωση ουσιαστικών εγγυήσεων έναντι ενδεχομένων καταχρήσεων των ποινικών μέσων (Παρασκευόπουλος, 2003, σ. 23 επ).

Αντίθετα, με την μεταστροφή του ποινικού εκκρεμούς προς ένα αυταρχικό μοντέλο ποινικής καταστολής μέσω της εργαλειώδους χρήσης του «τρομοκρατικού εγκλήματος», παρατηρείται αργότερα το ίδιο φαινόμενο προς την αντίστροφη κατεύθυνση: Μέτρα δυσμενέστερης μεταχείρισης των φερομένων ως τρομοκρατών, επεκτείνονται σταδιακά και για ευρύτερες ομάδες κατηγορουμένων πολιτών, μέσα σ' ένα γενικότερο πλαίσιο σκλήρυνσης της ποινικής καταστολής και διαμόρφωσης μίας κουλτούρας «τιμωρητικότητας»

(πρβλ Ζαραφωνίτου, 2008) . Αυτή η μεταστροφή λαμβάνει χώρα σταδιακά κατά τις τέσσερις τελευταίες δεκαετίες, με σοβαρές συνέπειες για τους πολίτες και τα δικαιώματά τους (πρβλ Garland, 2001). Πράγματι, οι τελευταίοι υπόκεινται , ιδίως κατά τη τελευταία δεκαετία, σ' ένα όλο και περισσότερο απρόβλεπτο σύστημα μίας προϊούσας θεσμικής απροσδιοριστίας ως προς τον ποινικό έλεγχο του φρονήματος αλλά και την εξασφαλιστική και εγγυητική λειτουργία των θεσμών. Ειδικότερα, μπορούμε να διακρίνουμε δύο «φάσεις» αυτής της μεταστροφής του ποινικού εκκρεμούς προς το αυστηρότερο.

II- Θεσμική μετάλλαξη και αποπολιτικοποίηση

Παρότι ιστορικά ο όρος «τρομοκρατία» ανάγεται στη Γαλλική Επανάσταση κατά την περίοδο της επικράτησης των Ιακωβίνων, η σύγχρονη εκδοχή της εκδήλωσης ακραίας πολιτικής βίας σε πολλές χώρες της Δ. Ευρώπης , από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1980 (Ερυθρές Ταξιαρχίες, RAF (ομάδα Μπάαντερ- Μάινχοφ), E.O. 17 Νοέμβρη, Action Francaise, αυτονομιστικά κινήματα, αγώνες Παλαιστινίων κ.ά), ενεργοποίησε έντονα τους μηχανισμούς καταναγκασμού του κράτους, με προαπαιτούμενο τη διαμόρφωση ειδικού θεσμικού πλαισίου για την καταπολέμηση του φαινομένου .Έτσι, εκείνη την περίοδο θεσπίστηκαν ειδικές «αντιτρομοκρατικές» νομοθεσίες, εισάγοντας στην ουσία μία νέα μορφή εγκληματικότητας με ιδιόνυμο χαρακτήρα (ιδίως στην Ιταλία, αλλά και στη Γερμανία, Βρετανία και Ισπανία- Βιδάλη, 1997, σ.105 επ· Δημόπουλος, 2006, σ. 167 επ· Μπελαντής, όπ.π, σ. 95 επ). Αυτή η «πρώτη περίοδος» της επιστράτευσης αντιτρομοκρατικών νομοθετημάτων για την υπεράσπιση του κρατικού μονοπωλίου της βίας στη μεταπολεμική Ευρώπη χαρακτηρίζεται από λίγο πολύ αποσπασματικό χαρακτήρα, εισάγοντας ουσιαστικά μία διαδικασία δικαιοκρατικής αποπολιτικοποίησης ορισμένων εκφάνσεων πολιτικής εγκληματικότητας , μέσω της εκ των προτέρων αφαίρεσης του πολιτικού χαρακτήρα τέτοιων ενεργειών.

Πρώτο σημαντικό υπερεθνικό νομοθέτημα σ' αυτή την κατεύθυνση υπήρξε η «Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την καταστολή της τρομοκρατίας» (Στρασβούργο, 1977. Στην Ελλάδα, ν. 1789/1988). Έχοντας ως κεντρικό στόχο τη διευκόλυνση της έκδοσης εκζητούμενων για τρομοκρατία , η Σύμβαση επιλέγει να καταγράψει συγκεκριμένα εγκλήματα ως εξ ορισμού «μη πολιτικά», όπως για παράδειγμα η αεροπειρατεία, η προσβολή της σωματικής ακεραιότητας προσώπων που απολαμβάνουν διεθνούς προστασίας κ.ά (άρθρο 1 α, β, γ). Ταυτόχρονα, στο ίδιο άρθρο (1 ε) , αποκλείεται εκ των προτέρων ο πολιτικός χαρακτήρας εγκληματικών ενεργειών εφόσον τελούνται με συγκεκριμένα μέσα, όπως, για παράδειγμα, η «χρήση βομβών, χειροβομβίδων, αυτομάτων πυροβόλων όπλων ή επιστολών ή δεμάτων παγιδευμένων...». Αυτή η δικαιοπολιτικά προβληματική διεύρυνση του «τρομοκρατικού εγκλήματος» και η εμφανής περιστολή του νομικά δεσμευτικού

περιεχομένου για την ποινική μεταχείριση του πολιτικού εγκληματία αποτέλεσε την αφετηρία για την ανάπτυξη τις αμέσως επόμενες δεκαετίες ενός ισχυρού συστήματος «ευρωπαϊκού ελέγχου» κατά της «διεθνούς εγκληματικότητας και της τρομοκρατίας» (Νικολόπουλος, 2002· Παπαθεοδώρου, 2005).

Εξ αρχής, η εισαγωγή αυτών των ειδικών νομοθεσιών της «πρώτης περιόδου» ήγειρε σοβαρές ενστάσεις και προκάλεσε έντονες αντιδράσεις υπό το πρίσμα της υπεράσπισης των ατομικών δικαιωμάτων και θεμελιωδών ελευθεριών. Η ελληνική εμπειρία είναι πολύ χαρακτηριστική, καθώς, εκείνο το διάστημα, σε δύο περιπτώσεις (1978, 1990) θεσπίστηκε ειδική αντιτρομοκρατική νομοθεσία, η οποία και τις δύο φορές καταργήθηκε στη συνέχεια, συναντώντας την πολιτικοκοινωνική αντίδραση, την αρνητική κριτική της θεωρίας, αλλά και την επιφυλακτικότητα των δικαστηρίων.^{vi}

Η «δεύτερη περίοδος» της αντιτρομοκρατικής θωράκισης στην Ε. Ένωση συνδέεται με την έναρξη μίας κυριολεκτικά νέας εποχής στο ζήτημα της ασφάλειας (και των ελευθεριών) μετά την επίθεση της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001 στους Δίδυμους Πύργους της Ν. Υόρκης, από Άραβες δράστες. Αν και η επιλογή για τη διαμόρφωση κοινής ευρωπαϊκής πολιτικής κατά της τρομοκρατίας υπό μία εξαιρετικά διευρυμένη εκδοχή της προουπήρξε – όπως είδαμε- της επίθεσης, μετά από αυτό το συνταρακτικό γεγονός η υιοθέτηση μιας σκληρής αντιτρομοκρατικής πολιτικής με «εμπόλεμο» χαρακτήρα εμφανίζεται ως απολύτως αναγκαία, αν όχι αυτονόητη. Το νέο θεσμικό πλαίσιο διαμόρφωσαν κυρίως η Απόφαση- Πλαίσιο για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας του Συμβουλίου της Ευρώπης και η Απόφαση- Πλαίσιο για το Ευρωπαϊκό Ένταλμα Έκδοσης, οι οποίες εγκρίθηκαν τον Δεκέμβριο 2001 από το Συμβούλιο Υπουργών Εσωτερικών και Δημόσιας Τάξης της Ε. Ένωσης.

Η ελληνική περίπτωση

Η καταλυτική επίδραση της «9/11» στον ευρωπαϊκό νομικό και πολιτικό πολιτισμό και η επιβολή μίας «συναίνεσης χωρίς συναίνεση» σ' αυτή τη δεύτερη περίοδο της μεταπολεμικής αντιτρομοκρατικής πολιτικής αντανακλάται με χαρακτηριστικό τρόπο στην ελληνική περίπτωση, καθώς λίγους μήνες πριν την επίθεση, τον Ιούνιο 2011, είχε ψηφιστεί ο νέος λεγόμενος «αντιτρομοκρατικός νόμος» 2928/2001. Ο νόμος αυτός δικαιολογημένα χαρακτηρίστηκε ως «τραγέλαφος», λόγω της αντιφατικότητας του (Καρύδης, 2005, σ. 225 επ). Συγκεκριμένα, διαπιστώνεται η επιλογή του νομοθέτη να μην αναφέρεται στον όρο «τρομοκρατία», απαλλάσσοντας έτσι τον εαυτό του από την υποχρέωση ορισμού της, καθώς το νομοθέτημα επιγράφεται ως «διατάξεις για την προστασία του πολίτη από αξιόποινες πράξεις εγκληματικών οργανώσεων» και αναφέρεται στη Σύμβαση του ΟΗΕ για την καταπολέμηση του οργανωμένου εγκλήματος (Παλέρμιο, 2000. Στην Ελλάδα ν. 3875/2010).

Ταυτόχρονα όμως, δεν περιλαμβάνει στις επιδιώξεις της «οργάνωσης» (όπως ορίζεται στο νέο άρθρο 187 ΠΚ) την αποκόμιση κατά το δυνατόν μεγαλύτερου παράνομου κέρδους. Με τον τρόπο αυτό, αφαιρεί από το οργανωμένο έγκλημα το βασικότερο χαρακτηριστικό της εγκληματικότητας αυτής της μορφής (Κουράκης, 1999· Καιάφα- Γκμπάντι, 2003). Έτσι, με αυθαίρετο τρόπο και νομικές ακροβασίες, όχι μόνο συνδέεται η πολιτική εγκληματικότητα με το οικονομικό οργανωμένο έγκλημα, αλλά και ταυτίζεται πλήρως μαζί του^{vii}, πράγμα που προκάλεσε την έντονη κριτική της θεωρίας και όχι μόνο (Μανωλεδάκης, 2002· Συμεωνίδου-Καστανίδου, 2002).

Στη συνέχεια όμως, ο αντίκτυπος που είχε η επίθεση της 9/11 και η κήρυξη ενός διεθνούς «πολέμου κατά της τρομοκρατίας», επέβαλε τελικά τη ψήφιση ενός νέου, κατά κυριολεξία «αντιτρομοκρατικού» νόμου για το Ευρωπαϊκό Ένταλμα Σύλληψης (ν.3251/2004), με πολύ λιγότερες αντιδράσεις. Ο εν λόγω νόμος (άρθρο 40) πρόσθεσε στον Ποινικό Κώδικα το νέο άρθρο 187Α, μεταφέροντας την αντίστοιχη διάταξη της Απόφασης- Πλαίσιο του Συμβουλίου της Ε.Ε, σύμφωνα με το οποίο ορίζεται εκ των προτέρων ως «τρομοκράτης» όποιος διαπράττει είκοσι δύο (22) εγκλήματα, που απαριθμούνται στο ανωτέρω άρθρο, «με τρόπο ή σε έκταση ή υπό συνθήκες που είναι δυνατόν να βλάψουν σοβαρά μια χώρα ή έναν διεθνή οργανισμό και με σκοπό [...] να βλάψει σοβαρά ή να καταστρέψει τις θεμελιώδεις συνταγματικές, πολιτικές, οικονομικές δομές μιας χώρας ή ενός διεθνούς οργανισμού» (άρθρ. 187^Α παρ 1 ΠΚ). Σε άλλες παραγράφους του ίδιου άρθρου τυποποιούνται ως εγκλήματα προπαρασκευαστικές πράξεις του «τρομοκρατικού εγκλήματος» αλλά και βοηθητικές πράξεις κατά το προστάδιο της τέλεσης του, με αποτέλεσμα μία πρωτοφανή διεύρυνση του αξιοποιούν πάνω σε μία αόριστη βάση σχετικά με το προσβαλλόμενο έννομο αγαθό (Καιάφα- Γκμπάντι 2007, σ. 282 επ).

Με τον τρόπο αυτό, μέσω της εκ των προτέρων ευρύτατης αποιδεολογικοποίησης ενός πολιτικοκοινωνικού φαινομένου, φαίνεται να αναδύεται ένα αυταρχικό «πολιτικό ποινικό δίκαιο» που τείνει στην καθιέρωση ενός «ποινικού δικαίου του εχθρού» με εξαιρετικό χαρακτήρα: Ένός «οριοθετημένου πολέμου» που δεν αναγνωρίζει σε κατηγορούμενους εγκληματίες- τρομοκράτες την ιδιότητα του προσώπου- πολίτη και κατ' ακολουθία δεν τους παρέχει τις προστατευτικές εγγυήσεις του φιλελεύθερου συνταγματικού, ποινικού και ποινικοδικονομικού δικαίου (Hassemmer, 2007· Παπαχαραλάμπος, 2002· του ίδιου, 2003. Πρβλ Σωτηρέλης, 2005, σ. 248 επ).

Πέραν τούτων, η ρητή εξαίρεση του εγκλήματος της εσχάτης προδοσίας από το πεδίο εφαρμογής της αντιτρομοκρατικής νομοθεσίας (άρθρ. 187^Α παρ. 2 ΠΚ) δημιουργεί την εντύπωση ότι μόνο σε επίδοξους πραξικοπηματίες αναγνωρίζεται ενδεχομένως πολιτική εγκληματικότητα. Ωστόσο, στο ίδιο άρθρο (παρ. 8) προβλέπεται ότι δεν συνιστά τρομοκρατική πράξη η τέλεση των εγκλημάτων «αν εκδηλώνεται ως προσπάθεια εγκαθίδρυσης δημοκρατικού πολιτεύματος ή διαφύλαξης ή αποκατάστασης αυτού ή ως

δράση υπέρ της ελευθερίας...» . Έτσι, παρέχεται η θεσμική δυνατότητα να εξαιρεθούν από τις ρυθμίσεις περί τρομοκρατίας όσοι δράστες πράγματι αγωνίζονται υπέρ της ελευθερίας, εφόσον δηλαδή οι πράξεις τους εμπεριέχονται στη γενικότερη έννοια του πολιτικού εγκλήματος^{viii}.

III- Επίμετρο: Νοείται σήμερα «πολιτικό έγκλημα»;

Παρακολούθησαμε τις διεργασίες και διαδικασίες που διαμόρφωσαν το σημερινό θεσμικό πλαίσιο μίας ειδικής αντιτρομοκρατικής νομοθεσίας , διεθνώς και στη χώρα μας, η οποία έχει κατ' αποτέλεσμα περιορίσει εξαιρετικά το πεδίο εφαρμογής της συνταγματικής πρόβλεψης για την ειδική ποινική μεταχείριση του πολιτικού εγκληματία. Κατά λογική ακολουθία, προκύπτει το ερώτημα κατά πόσον αυτή η θεσμικά συρρικνωμένη , φερόμενη ούτως ή άλλως ως παρωχημένη, δικαϊκή κατηγορία εγκλημάτων έχει νόημα ύπαρξης, τουλάχιστον σε συνθήκες κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Ερωτάται ειδικότερα μήπως ο Έλληνας συντακτικός νομοθέτης, ενώ επιμένει στην πρόβλεψη ευνοϊκότερης μεταχείρισης του πολιτικού εγκληματία, δεν έχει κατ' ουσίαν την παραμικρή πρόθεση για τη δεσμευτική και αποτελεσματική εφαρμογή αυτών των ρυθμίσεων (πρβλ Αλιβιζάτος, 2005, σ. 220 επ). Και σε περίπτωση καταφατικής απάντησης, μήπως η ύπαρξη της συγκεκριμένης συνταγματικής πρόνοιας θα πρέπει να θεωρηθεί ότι αποτελεί μάλλον υποκριτικό αναχρονισμό ενός ανέξοδου φιλελευθερισμού που δεν έχει πλέον θέση και νόημα, και πρέπει να απαλειφθεί ;

Σε σχέση με αυτό τον προβληματισμό (αν και εκ των πραγμάτων αναφερόμενο στο απώτερο μέλλον μίας νέας συνταγματικής αναθεώρησης), επισημαίνουμε τα ακόλουθα.

Πρώτον, είναι ένα ζήτημα η εν τοις πράγμασι συρρίκνωση της συνταγματικής αναγνώρισης από τον κοινό νομοθέτη και μία συνακόλουθη δικαστηριακή πρακτική και άλλο η εξ αυτού παραδοχή ότι η διάκριση μεταξύ πολιτικού και κοινού εγκλήματος είναι περιττή ως υποκριτική. Αντίθετα, τίθεται ζήτημα επιμονής στην υλοποίηση της συνταγματικής ρύθμισης με τρόπο περισσότερο δεσμευτικό, υπό το πρίσμα μίας φιλελεύθερης έννομης τάξης και ενός αντίστοιχου ποινικού μοντέλου. Αλλιώς, κατά τη γνωστή έκφραση, «πετάμε το μωρό μαζί με το (βρώμικο) νερό».

Δεύτερον, παρά το γεγονός ότι το φαινόμενο δεν ήταν άγνωστο στο εσωτερικό της χώρας, η ελληνική αντιτρομοκρατική νομοθεσία θεσπίστηκε κατά την «πρώτη περίοδο» της νομοθετικής δραστηριότητας μάλλον ως παρακολούθημα των ειδικών νομοθεσιών σε άλλες χώρες της Ευρώπης και υπό τη δεσμευτική επίδραση συναφών διεθνών ή διακρατικών συμβάσεων. Επίσης, κατά τη «δεύτερη περίοδο», που χαρακτηρίζεται από σκληρή ολιστική αντιτρομοκρατική νομοθεσία και πολιτική στην Ευρώπη, η συναφής ελληνική νομοθεσία παράγεται κυρίως με την ενσωμάτωση Ευρωπαϊκών Συνθηκών και Οδηγιών. Κατά συνέπεια,

η θεσμική συρρίκνωση της πολιτικής εγκληματικότητας υπήρξε ουσιαστικά εκδήλωση συμμόρφωσης της χώρας με διεθνείς της υποχρεώσεις, πράγμα που επιτρέπει μικρά μόνο περιθώρια αποδέσμευσης στον Έλληνα νομοθέτη^{ix}. Παρά ταύτα όμως, παρέχεται στα δικαστήρια η διακριτική ευχέρεια να μη θεωρήσουν ως «τρομοκρατική ενέργεια» μία πράξη ή παράλειψη που αποτελεί «δράση υπέρ της ελευθερίας», σύμφωνα με τη ρητή διάταξη του άρθρου 187^A παρ 8, που προαναφέρθηκε.

Τρίτον, η τυχόν απάλειψη της συνταγματικής πρόβλεψης θα αποτελέσει τη θεσμική παραδοχή του θριάμβου της Raison d' Etat μίας «κοινωνίας διακινδύνευσης», τη συμβολική επιβεβαίωση για την επικράτηση της ασφάλειας εις βάρος της ελευθερίας, την αποδυνάμωση μιας δρώσας πολιτικής Δημοκρατίας. Με άλλα λόγια, η φιλελεύθερη κοινοβουλευτική δημοκρατία, έχοντας ως βασικό χαρακτηριστικό την ανεκτικότητα προς τις αντίθετες ή και εχθρικές απόψεις, αυτοαναιρείται αν δεν επιφυλάξει διαφορετική μεταχείριση για τους αμφισβητίες της. Επίσης, αν δεν αναγνωρίσει, έστω διακηρυκτικά, ως παρακολούθημα της δημοκρατικής αρχής τον ιδιαίτερο χαρακτήρα των ανατρεπτικών ενεργειών αριθμού πολιτών, οι οποίοι εναντιώνονται στο υφιστάμενο πολιτικό καθεστώς και την έννομη τάξη θεωρώντας –καλώς ή κακώς– ότι διακυβεύονται θεμελιώδη δικαιώματα τους και επιδιώκοντας την εγκαθίδρυση μιας άλλης πολιτικής τάξης. Ας προστεθεί στο σημείο αυτό και η προαναφερθείσα ιστορικά θετική αλληλεπίδραση της ειδικής μεταχείρισης του πολιτικού εγκληματία με τη διαμόρφωση μίας ορθολογικότερης και πιο ανθρωπιστικής αντεγκληματικής πολιτικής.

Ενόψει των ανωτέρω, η – με συνταγματικό κύρος- διάκριση μεταξύ πολιτικού και κοινού εγκλήματος είναι, ως ηθικοπολιτικό πρόταγμα με ισχυρή συμβολική ισχύ, περισσότερο από ποτέ αναγκαία στις σημερινές συνθήκες, καθώς η παγκοσμιοποίηση συντελεί αποφασιστικά μέσω της καταστολής όχι μόνο στην επιβολή περισσότερης τάξης, όπως αυτή νοείται από τις εκτός ελέγχου αγορές, αλλά και στη συγκρότηση μίας «κοινωνίας διακινδύνευσης», με αντίστοιχη σκλήρυνση της ποινικής καταστολής έναντι ιδίως ευπαθών κοινωνικών ομάδων.

Βασίλης Χ. Καρύδης και Νέστωρ Ε. Κουράκης

ⁱ Επισημαίνεται εδώ ότι η έννοια του πολιτικού εγκλήματος αναπτύχθηκε κυρίως κατά τις εποχές απολυταρχίας ή έστω πολιτικής αυθαιρεσίας του 19^{ου} αιώνα, οπότε ο πολέμιος της καταπίεσης θεωρήθηκε όχι εχθρός της κοινωνίας αλλά «σημαιοφόρος νέων ιδεών και εξ ευγενεστάτων αφορμώμενος, συνήθως, αρχών, ας υπολαμβάνει ως υπηρετικός των αληθών συμφερόντων της πατρίδος του» (Τσουκαλάς, 1929, σ. 204. Πρβλ Μανωλεδάκης, 1989, σ. 214). Όμως, με την ανάπτυξη του κοινοβουλευτισμού και την απόκτηση δημοκρατικής νομιμοποίησης από τις πολιτικές εξουσίες διαφόρων προηγμένων κοινωνιών, το πολιτικό έγκλημα άρχισε να χάνει την αρχική του λάμψη και να αντιμετωπίζεται κυρίως από διεθνείς ή διακρατικές συμβάσεις ως ενοχλητικό απολίθωμα του παρελθόντος, που παρέχει απλώς άλλοθι σε ενέργειες αναρχικών και τρομοκρατών (πρβλ. Ανδρουλάκης, 1976, σ. 66-67).

ⁱⁱ Ο νόμος της 28-4-1832 καθόρισε τις μη ατιμωτικές ποινές που επιβάλλονταν για τα πολιτικά εγκλήματα: εκτόπιση (deportation), κράτηση (detention, σε διάκριση από τον εγκλεισμό της emprisonnement ή της reclusion που επιβάλλονταν στους κοινούς εγκληματίες), υπερορία (bannissement), έκπτωση από αξιώματα (degradation civique)- Λοβέρδος, όπ.π, σ. 66. Η ίδια τάση επιείκειας προς όσους εγκληματούσαν λόγω ευγενών ιδεών παρατηρείται και σε άλλες μεγάλες χώρες της Ευρώπης, όπως η Αγγλία, η Ιταλία και η Γερμανία. Αυτό εκφράστηκε κυρίως με την κατάργηση της θανατικής ποινής για την πλειονότητα τέτοιων εγκλημάτων, συμπεριλαμβανομένων της προδοσίας και της στάσης, τον διαχωρισμό των πολιτικών από τους κοινούς εγκληματίες, την μη υποχρέωση τους σε παροχή εργασίας, την παροχή προνομίων ως προς την ενδυμασία, την κατοχή εντύπων και βιβλίων, τον αριθμό των επισκεπτηρίων κ.ά. (Ingraham, 1979)

ⁱⁱⁱ Βλ. ενδεικτικά ΑΠ 362/1995, ΠοινΧρ ΜΕ:737, ΑΠ 1260/1987, ΠοινΧρ ΛΗ:73, ΑΠ 820/1989, ΠοινΧρ Μ:183, ΑΠ 641/1993, ΠοινΧρ ΜΓ:637, ΑΠ 827/1998, ΠοινΧρ ΜΘ: 431 επ

^{iv} Η κρατούσα άποψη αποκαταστάθηκε τελικά με την ανατροπή της απόφασης στον Άρειο Πάγο (ΠοινΧρ, 1977, σ. 317 επ) και την έκδοση του εκζητούμενου στην ΟΔΓ.

^v Σ' αυτό το πρωτοποριακό βούλευμα γίνεται δεκτό ότι υπάγεται στην έννοια του πολιτικού εγκλήματος, κατ' άρθρο 438 περ γ ΚΠΔ, και η δραστηριότητα ομάδων «που φρόντιζαν με διάφορους παράνομους οπωσδήποτε τρόπους (κλοπές, ληστείες κλπ) να εφοδιάζονται με όπλα και πυρομαχικά, ακριβώς για να μπορούν να πετύχουν αυτό το σκοπό που [...] έφθανε μέχρι του σημείου εγκαθίδρυσης δικτατορίας του προλεταριάτου» (σ. 570). Προς την ίδια κατεύθυνση βλ. και ΣυμβΑΠ 1338/1983 (ΠοινΧρ ΛΔ, 1984, 276) και ΣυμβΕφΘεσ 789/1989 («Αρμενόπουλος» ΜΔ 1330, 167).

^{vi} Πρόκειται για το Ν. 774/1978, ο οποίος καταργήθηκε το 1983, και για το Ν. 1916/1990 που καταργήθηκε το 1993.

^{vii} Αυτή η επιλογή του νομοθέτη, μαζί με την πρόβλεψη ειδικών ανακριτικών μέτρων, προκάλεσαν διαφωνίες και οξύτατες αντιδράσεις, που οδήγησαν τελικά και στην αποχώρηση πολλών μελών της νομοπαρασκευαστικής επιτροπής.

^{viii} Εάν και κατά πόσο νοείται πολιτικό έγκλημα σε συνθήκες κοινοβουλευτισμού βλ. Ανδρουλάκη όπ.π· Μαγκάκη, 2002 σ. 1813. Πρβλ αντίθετη κριτική άποψη Συμεωνίδου- Καστανίδου, 2005, σ. 625 επ· Καιάφα- Γκμπάντι, 2007 σ. 297 επ

^{ix} Πρβλ τον προβληματισμό της Καιάφα- Γκμπάντι ότι η δεσμευτική ισχύς των αποφάσεων- πλαίσιο της ΕΕ δεν μπορεί να περιλαμβάνει θεμελιώδεις συνταγματικές αρχές και, ως εκ τούτου, καταλείπονται περιθώρια διακριτικής ευχέρειας στα δικαστήρια με την επίκληση των άρθρων 6 και 7 του Συντάγματος (2001, σ. 1290)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

- Αλιβιζάτος Ν., 1983, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974. Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Αθήνα: Θεμέλιο
- Του ίδιου, 2005, « Η ιδιότυπη μεταχείριση ενός «ανύπαρκτου» είδους: ο πολιτικός εγκληματίας στα ελληνικά Συντάγματα», στο *Τιμητικός Τόμος για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη*, τ.Ι, Αθήνα- Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Σάκκουλα, σ. 209-222
- Ανδρουλάκης Ν.Κ., 1976, στο συλλογικό *Η επίδρασις του Συντάγματος του 1975 επί του ιδιωτικού και επί του δημοσίου δικαίου*, Αθήναι, σ. 66-67
- Βιδάλη Σ., 1997, *Η τρομοκρατία στην Ιταλία κατά τη δεκαετία του '70*, Αθήνα- Κομοτηνή: εκδ Αντ.Ν.Σάκκουλα
- Garland D, 2001, *The culture of control. Crime and social order in contemporary society*, Oxford: Oxford University Press
- Δημόπουλος Χ., 2006, *Παγκοσμιοποίηση και τρομοκρατία*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη
- Δρόσος Γ., 1996, *Δοκίμιο ελληνικής συνταγματικής θεωρίας*, Αθήνα-Κομοτηνή: εκδ Αντ.Ν.Σάκκουλα
- Ζαραφονίτου Χ, 2008, *Τιμωρητικότητα. Σύγχρονες τάσεις, διαστάσεις και εγκληματολογικοί προβληματισμοί*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη
- Ingraham B.L. ,1979, *Political crime in Europe: A comparative study of France, Germany and England*, Berkley
- Καιάφα- Γκμπάντι Μ., 2001, « Ευρωπαϊκή σύγκλιση και ποινικό δίκαιο. Σύγχρονες εξελίξεις», *Ποινική Δικαιοσύνη* 12, σ. 1284- 1292
- Της ίδιας, 2003, « Η έννοια του οργανωμένου εγκλήματος στην ΕΕ- Το ποινικό δίκαιο μεταξύ ασφάλειας και ελευθερίας των πολιτών», *Ποινική Δικαιοσύνη* 5, σ. 538-543
- Της ίδιας, 2007, « Η οριοθέτηση του αξιοποίνου της τρομοκρατίας και οι προκλήσεις για ένα δικαιοκρατούμενο ποινικό δίκαιο», στο *Τιμητικός Τόμος για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη*, τ.ΙΙ, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ Σάκκουλα, σ. 267-299
- Καμινάρης Α., 1978, « Η έννοια του πολιτικού εγκλήματος», στο Ε.Αποστολόπουλος- Α. Καμινάρης- Π.Κομματάς- Α.Κότσιφας, *Το πολιτικόν έγκλημα*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη
- Καρύδης Β., 2005, « Περὶ πολιτικού εγκλήματος και πολιτικού εγκληματία», στο (επιμ.) Χ.Ανθόπουλος- Ξ.Ι.Κοντιάδης- Θ.Παπαθεοδώρου, *Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης*, Αθήνα_Κομοτηνή: εκδ Αντ.Ν.Σάκκουλα, σ.223-242
- Κουράκης Ν., 1999, « Το οργανωμένο έγκλημα: Φαινομενολογία του προβλήματος και δυνατότητες αντιμετώπισης του στην Ελλάδα», *Ποινική Δικαιοσύνη* 10, σ.1036-1041
- Του ίδιου, 2002, «Τρομοκρατία και πολιτικό έγκλημα», *Ποινικός Λόγος*, σ.1647-1651
- Λοβέρδος Α., 1988, *Παρακλίσεις πολιτικής συμπεριφοράς και σύνταγμα*, Αθήνα: Εξάντας
- Μαγκάκης Γ.Α., 2002, «Σκέψεις για την διαστολή της τρομοκρατίας από το πολιτικό έγκλημα», *Νομικό Βήμα* 50, σ.1813- 1818

-
- Μανωλεδάκης Ι., 1989, *Ποινικό Δίκαιο. Επιτομή Γενικού Μέρους*, 2^η εκδ, Θεσσαλονίκη: εκδ Σάκκουλα
- Του ίδιου , 2002, *Ασφάλεια και ελευθερία- ερμηνεία του ν. 2928/2001*, Αθήνα-Κομοτηνή: εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα
- Μπελαντής Δ., 2004, *Αναζητώντας τον «εσωτερικό εχθρό*, Αθήνα: Προσκήνιο- Άγγελος Σιδεράτος
- Νικολόπουλος Γ., 2002, *Κράτος, ποινική εξουσία και ευρωπαϊκή ολοκλήρωση*, Αθήνα: Κριτική
- Πανούσης Γ., 2007, *Η Δημοκρατία στα άκρα όρια της*, Αθήνα: Λιβάνης
- Παπαθεοδώρου Θ., 2005, *Δημόσια ασφάλεια και αντεγκληματική πολιτική. Συγκριτική προσέγγιση*, 2^η εκδ, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη
- Παπαχαράλαμπος Χ., 2002, «Το ποινικό δίκαιο του «εχθρού»: Ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης, τρομοκρατία και έκτακτη αντιτρομοκρατική νομοθεσία στις ΗΠΑ», *Ποινική Δικαιοσύνη* 2, σ.189-195
- Του ίδιου, 2003, «Πολιτικό έγκλημα και τρομοκρατία», *Ποινική Δικαιοσύνη*, σ. 311-320
- Παρασκευόπουλος Ν., 2003, *Οι πλειοψηφίες στο στόχαστρο. Τρομοκρατία και κράτος δικαίου*, Αθήνα: Πατάκης
- Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε., 2002, «Ο ορισμός της τρομοκρατίας», *Ποινική Δικαιοσύνη* 1, σ.59-70
- Της ίδιας, 2005, «Οι ρυθμίσεις του ν. 3251/2004 και η σημασία τους στα πλαίσια του ποινικού μας συστήματος», *Νομικό Βήμα* 53, σ.625- 630
- Σωτηρέλης Γ., 2005, «Τρομοκρατία, πολιτικό έγκλημα και δημοσιότητα της δίκης» στο *Τιμητικός Τόμος για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη*, τ.Ι, όπ.π., σ.223-274
- Τσουκαλάς Κ., 1929, *Τα ορκωτά δικαστήρια*, τ Ι, Αθήναι: τύποις Π.Δ.Σακελλάριος
- Hassemer W., 2007, “Η ανάγκη για ασφάλεια και τα Θεμελιώδη Δικαιώματα» στο *Τιμητικός Τόμος για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη*, τ. ΙΙ, όπ.π., σ.17-32